

Eduard MÜHLE, *Slované ve středověku. Mezi ideou a skutečností*, Praha, Argo 2023, 567 s. ISBN 978-80-257-3939-6.

Nakladatelství Argo nabídlo nedávno svým čtenářům překlad monografie německého historika Eduarda Mühleho *Slované ve středověku mezi ideou a skutečností* (*Die Slawen im Mittelalter zwischen Idee und Wirklichkeit*, 2020). Jedná se o hutný, informacemi nabitý text. Zběžný pohled do obsahu překvapí odvážnou šíří tématu a navnadí čtenáře, neboť kniha slibuje, že se ponoří do všech důležitých zákoutí slovanského středověku a dojde ještě dále. Mühle kromě prvních kapitol postupuje chronologicky a nevynechá žádnou slovanskou oblast: chce zkoumat vystoupení Slovanů v raném středověku na historickou scénu, projít raně slovanskou materiální kulturou, seznámit čtenáře se vznikem prvních slovanských říší, kde nevynechá Bulharský chanát, Moravu nebo Karantánii a sledovat vznik a rozvoj středověkých slovanských států včetně těch společenství, které o svoji suverenitu, a nakonec i identitu, přišly. Zároveň se hodlá věnovat slovanské středověké problematice šířeji – z pohledu ne-Slovanů i z hlediska pozdně středověkých koncepcí.

Všem těmto tématům se autor na více jak 360 stranách své knihy pečlivě věnuje a využívá k tomu nejen svoji rozsáhlou znalost dobových pramenů, ale rovněž bohatou sekundární literaturu. Je velkým přínosem a zároveň obdivuhodné, že Mühle ovládá slovanské jazyky, dokáže excerpovat ze slovano-jazyčné literatury své poznatky a odkazovat na široké spektrum titulů, přičemž jsou mu evidentně nejbližší autoři polští. Zároveň je třeba ocenit i koncepční rozčlenění knihy: přes tematickou i chronologickou šíři dokázal autor vytvořit skutečně přehledný, a hlavně čtivý text, který čtenáře nezahlučuje, ale naopak ho v plynulém toku dokáže uvést do informačně bohaté problematiky. Je zvláštní, že české prostředí nedokázalo vygenerovat v posledních desetiletích podobný typ monografie a muselo čekat až na překlad z němčiny.

Tím bychom mohli v obecném hodnocení této knihy vlastně skončit a věnovat se detailnímu rozboru. Bohužel to není možné. Začteme-li se do knihy, narazíme na celou řadu problematických pasáží a tvrzení, které nutně volají po kritickém zhodnocení. Mühle v této knize totiž spíše než „Slovany ve středověku“ představuje svoji koncepci slovanské identity, která je – pozoruhodná. Nelze však říci, že nová či originální. Už v názvu úvodní kapitoly používá spojení „vynalezení Slovanů v novověku“ a toto spojení na stránkách své knihy až úplně do závěru neustále rozvíjí a snaží se i dokládat. Pokud shrneme základní autorovy teze, pak slovanská identita – tedy vědomí příbuznosti či jednoty slovanského etnika na základě jazykové blízkosti a společného původu – ve středověku neexistovala. Jedná se vlastně o jistý druh konstrukt, který se do slovansko-jazyčné ekumény dostal spíše zvenčí, pohledem vnějších pozorovatelů (Byzantinců, Franků, Arabů, Langobardů apod.). Jinými slovy: „[...] označení Slovan byla abstrakce, s jejíž pomocí se vnější pozorovatelé

*pokoušeli převést na jednoho jmenovatele odlišné tradiční svazy, rozdílné skupiny osídlenců, individuální kulturní svazy a navzájem odchýlné politické a sociální struktury“ (s. 362). Neexistovalo ani nic, co bychom mohli označit za raně slovanskou archeologickou kulturu, tedy nějaké výchozí slovanské kulturní paradigma. Stejně hloupé je podle autora se ptát po nějaké pravlasti, neboť je prý překonaná otázka po původních sídlech národů – žádné původní národy prý neexistovaly. „Etnická identita je dnes chápána jako diskurz ve foucaultovském smyslu.“ – hlásá radostně autor (s. 43). Podle Mühleho se slovanská identita zrodila až jako produkt „vynalezeného společenství“ (*imagined community*), teprve tehdy se stala žitou sociální realitou, k čemuž došlo až v období novověkém, přičemž „novověká představa o ‚Slovanech‘ byla funkcí kulturně-vědecké generalizace a produktem politické instrumentalizace“; a dále: „v tomto smyslu představovala moderní slovanská myšlenka imaginaci a ‚Slované‘ a ‚Slovanstvo‘ vymyšlené společenství“.*

Jedná se o jistě zajímavou ideu, která čas od času proběhne vědeckou komunitou jako originální přístup k dosud převládajícím koncepcím o charakteru vývoje slovanských societ od raného středověku (třeba v originálních koncepcích Floriana Curty apod.). Otázka je, na základě čeho chce autor svá tvrzení doložit. A zde začne vyčerpávající souboj mezi prameny, autorem a čtenářem. Mühleho publikace je doslova v každé podkapitole prostoupena úpornou snahou přesvědčit čtenáře, že v raném středověku vlastně žádné Slované nebyli a pokud byli, tak si to o sobě nemysleli. Autor si na pomoc volá celou řadu pramenů, z nichž chce něco takového dokázat, ale jejich interpretace je často vedena velmi podivným způsobem a někdy končí až u bizarních postupů, kdy německý historik počítá, kolikrát v daném dobovém zdroji zaznělo slovo „slovanský“ či „Slován“ a hned pospíchá ujistit čtenáře, že to určitě neznamená nějakou slovanskou identitu. Poměrně rychle se vypořádá s představou jednotné slovanské kultury v raném středověku v rámci nejstarších (zřejmě) slovanských archeologických kultur – tu označí za „konstrukt moderního archeologického bádání“ (s. 147) a vytyčí úkol pro budoucí badatele, „aby v tomto ohledu pokročili a detailně doložili ve speciální vědecké studii, od kdy, proč a jakým způsobem byla ‚raně slovanská kultura‘ vytvořena jako konstrukt moderní vědy, a tím jako zvláštní projev novověké slovanské myšlenky.“ Jen dodejme, že tato tvrzení Mühle nijak nedokládá, nerozebírá a nepřináší žádné důkazy o tom, že raně středověké kultury střední a východní Evropy netvořily základ a výchozí bod slovanského jazykového areálu v raném středověku.

Spíše než kulturní nuance a souvislosti hmotných pramenů jsou autorovou doménou prameny písemné. Mühle se snaží takřka v každé kapitole doložit, že historické prameny neví nic o prožívání společné slovanské identity u slovanojazyčných populací a pokud by taková identita mohla z písemných dokladů vyplývat, jedná se buď o chybnou interpretaci, nebo dobový konstrukt neslovanských prostředí. Někdy je až dojemné, jak se autor snaží kroužit kolem rozsáhlého slovanského areálu a tvářit se, že nikdy neexistoval v povědomí

těch, kterých se týkal především – tedy Slovanů. Už v případě těch nejstarších pramenů – tedy východořímských/byzantských – tvrdí, že Byzantinci prý vztáhli slovo *Sklavenoi* i na skupiny, které se za *Slověny* (tj. Slovany) neoznačovaly (s. 46) – aniž by takové tvrzení doložil či jen osvětlil proces, jak k něčemu takovému mohlo dojít. Podle autora to prostě bylo tak, že se prý *Slověné* nemuseli chápat jako společenství jedné identity – novější bádání prý vyvrátilo představu, že vzájemné porozumění vede k rozvoji společné identity. To je sice možné, ale nijak to nevysvětluje, proč se tedy Slované označovali stejným jménem, které reflektují texty řecké, latinské, arabské, a nakonec i ty slovanské. Nicméně autor v tomto duchu pokračuje dále a probírá se jednotlivými staletími, v nichž každý využitý pramen interpretuje tak, aby v něm co nejvíce oslabil tu složku, která by mohla vést k představě o všeobecné slovanské identitě slovanojazyčných komunit. Nelze se však zbavit dojmu, že tato interpretace je poněkud násilná. Tak např. Mühle tvrdí, že Konstantinovi a Metodějovi byla „*představa celoslovanského společenství [...] cizí, jako očekávání, že slovanskému jazyku, který vyvinuli, porozumí a budou jej užívat také Polabští Slované, Čechové, Poláci či východní Slované na Volze a Dněpru*“ (s. 144). Soluňští bratři si prý ani nebyli vědomi nějaké celoslovanské identity. Ovšem jak se zdá, zde se jedná o deformaci pramenů. Autor sice nejprve tvrdí, že se v Životě Konstantinově o Slovanech nemluví, ale pak uvádí, kde se v něm všude vyskytuje adjektivum „slovanský“ – ten však prý „*v žádném případě nepředstavuje výraz ‚slovanské identity‘*“ – ale pouze označení duchovních slovanského ritu odlišených od latinských kněží. Jenomže v Metodějově hagiografii se přímo říká, že Metoděj spravoval slovanské knížectví jako by v předvědění o tom, že ho Bůh bude chtít poslat ke Slovanům za učitele a prvního arcibiskupa – ejhle, důkaz o vědomí jednoty slovanského etnika. Skutečnost celoslovanského liturgického a literárního jazyka vůbec autora trápí, a tak se můžeme dočkat výkladů tohoto typu: „*Tam, kde se ve starobulharských nebo ve starocírkevních slovanských textech od sklonku 9. do počátku 11. století příležitostně mluví o ‚Slovanech‘ či o ‚slovanském národě‘, to neznamenal nic jiného než konkrétní, na ohraničené teritorium omezenou slovanskojazyčnou složku obyvatelstva – buď populaci Moravy a Panonie, nebo bulharské říše. Charakteristika ‚slovanský‘ přitom nesloužila etnicko-jazykovému odlišení: neoznačovala dotyčné obyvatelstvo jako zvláštní ‚národ‘. ‚Slované a ‚slovanský národ‘ znamenaly v kontextu nábožensko-církevních textů spíše, ne-li výhradně populační většinu, jež má být získána s pomocí nového slovanského písemného jazyka trvale a důsledně pro křesťanství.*“ (s. 156) Zde se musíme ptát, proč je tedy takové obyvatelstvo vůbec za Slovany označováno, když to vlastně nic neznamená, proč se mluví o slovanském jazyku, když termín „slovanský“ nesloužil k etnicko-jazykovému odlišení. Spíše než nějaký literární konstrukt tu musíme připustit *reflexi* reálného stavu v textech dobových autorů. Jinak si budeme jen vymýšlet a vršit „konstrukce“ ve snaze dostat nějaké soudobé módní ideologické vlně a kvůli ní deformovat svědectví pramenů.

Tam, kde v pramenech nacházíme všeobecné označení obyvatelstva střední a východní Evropy jako slovanského, spěchá autor upravit tento dojem tak, aby odpovídal jeho apriorní konstrukci. Dočkáme se tak všelijakých argumentačních piruet. Např. při rozboru tzv. *Kristianovy legendy* jsou předkové Čechů označeni za „Slovany pod Arkturem“. Mühle však popírá slovanské vědomí v raně středověkých Čechách, a tak prohlásí, že za Slovany byli označováni jen pohanští předkové Čechů, samotní pokřtění Čechové se už v legendě za Slovany neoznačují (s. 182). To je zajímavé – a nenapadlo autora, že takové označení už bylo zbytečné, když už se jednou v textu objevilo? Zároveň tváří v tvář této legendě autor tvrdí, že v 10. století se prý sotva něco vědělo o cyrilometodějské misii (s. 183), ač text legendy dost demonstrativně dokazuje opak. Jak tento rozpor autor vyřeší? „Kristián“ se prý opřel o nějaký bulharský pramen. Jenomže jak to Mühle ví? Nepřináší o tom jediný důkaz a ani neřeší, jak by se takový pramen dostal do Čech. Vždyť pokud by se sem takový text dostal, pak to znamená, že se o této misii něco vědělo. Buď z tohoto pramene, nebo díky kontaktům, které sem ten pramen přinesly. Jiným příkladem takové argumentační výhybky je autorův výklad kroniky Galla Anonyma, v níž první známý polský kronikář popisuje na počátku 12. století slovanský areál jako jednotný prostor a demonstruje tak společné slovanské vědomí. Jak si s tím poradil autor? Bez ohledu na to, že podobně hovoří celá řada zdrojů (Ibrahím ibn Ja'kúb v 10. století, Adam Brémský v 11. století, autor nejstarší staroruské kroniky i Helmold z Bosau ve 12. století), nám Mühle předkládá tuto tezi: „*Sclavonia nebyla pro Galla ničím jiným než geografickým pojmem, který využil k tomu, aby definoval a zviditelnil prostor, v němž Piastovci, jejichž legitimizaci a oslavu si předsevzal, uskutečňovali své úmysly.*“ (s. 234) Jenomže to z textu kroniky vůbec nevyplývá! Zde je jednoduše popsán společný kulturně etnický celek slovanského etnika, jak o něm věděli a jak ho vnímali středoevropští učenci na počátku 12. století – tedy žádný konstrukt, nýbrž reflexe skutečnosti. Mýlné jsou rovněž autorovy závěry ohledně geneze latinského pojmu *Sclavi*. Podle nich Frankové a Byzantinci nejprve zaznamenali u svých hranic anonymní *Sclavi*. Ovšem jakmile se z těchto „*akefálních společností vyvinula rozlehlá, politicky uspořádaná a christianizovaná regna, vymanily se tyto společnosti z konceptu Sclavi, resp. se vedle pojmu Sclavi objevila jejich vlastní pojmenování. Aplikace termínu Sclavi se následně zúžila na Polabské a pobaltské Slovany, a to v neposlední řadě proto, že nadále lpěli na pohanských kultech, a představovali tudíž objekt saských misijních a kolonizačních zájmů.*“ (s. 308) To je ovšem velmi nepřesné: termíny označující lokální společenství se s pojmem *Sclavi* dlouhodobě v pramenech střídají, a to i u polabských a pobaltských Slovanů, jejichž místní názvy (Obodrité, Srbové, Veleti) se objevují už od konce 8. století bez ohledu na to, zda jsou pokřtění či nikoliv (stačí se podívat do *Fuldských análů*). Staroněmecké prostředí se jen s těmito etniky setkávalo nejvíce a nejčastěji, a tak se pro něho stala nejvýraznějšími reprezentanty Slovanů – nejedná se o žádný koncept, ale opět

o jistou podobu reflexe skutečnosti, s níž se franské a později říšské prostředí setkávalo. Mühle se rovněž snaží dokázat absenci slovanské identity v raném středověku skutečností, že panovníci slovanských zemí neodkazují v nápisech, pečetích či na mincích na své slovanství či své obyvatelstvo jako na Slovany (s. 166). To je však naprosto logické – byli to vládci určitého území a zdůrazňovali jeho partikulární identitu, která měla sice slovanskou složku, ale v širším slovanském prostředí se potřebovala vymezit jako specifická: česká, bulharská, chorvatská, polská atd.

V tomto duchu bychom mohli pokračovat dál a na podobné krkolomné úvahy a závěry poukazovat téměř v každé kapitole. Na škodu kvality textu jsou i zbrklá či přímo chybná tvrzení, z nichž si uvedeme jen některá. Tak např. autor tvrdí, že tzv. Zbručský idol je falzifikát z 19. století (s. 98) a dokládá to literaturou, která však toto tvrzení předkládá pouze jako možnou hypotézu (znalosti o slovanském archaickém náboženství má autor obecně velmi chabé). Dále: jméno Chorvatů nejspíše nebude „tureckého“ původu (s. 128), když je doloženo z antické východní Evropy ještě před tureckou etnogenezí. Závažnějším pochybením je tvrzení, že polabští a pobaltští Slované žili „až hluboko do 12. století nadále v rámci rodových náboženských útvarů malého či regionálního rozsahu“ (s. 147) – což ignoruje třeba rozvinutou knížecí moc u Obodritů i organizovaný charakter bohatých městských center s dálkovým mezinárodním obchodem. Autor předpokládá, že ztotožnění pojmu „Slovan“ a „otrok“ v evropských jazycích vychází z byzantského prostředí (s. 293), ale zcela mu uniká masový židovsko-arabský obchod se slovanskými otroky vedený přes západní Evropu do západního Středomoří, který se mohl stát zdrojem tohoto ztotožnění spíše. O svatém Prokopovi tvrdí, že sotva mohl nalézt v Čechách znalost slovanského písma a jazyka a možná, že byl dokonce Bulhar (s. 184), ač je dnes poměrně přesvědčivě doložen opak a teorie o bulharském původu je již opuštěna. O Metodějových žácích Klimentu, Naumovi, Konstantinu Preslavském a o Janu exarchovi se zase dočteme, že byli Řeky, aniž by k tomu autor udal nějaký důkaz (s. 153). Autor si také plete „slovanskou vzájemnost“ a „slovanskou politickou jednotu“ neboli panslavismus – hovoří o rozporech mezi slovanskými národy, mezi nimiž bylo málo vůle ke splnutí v jeden národ, ale tento odpor zaměňuje za odpor ke slovanské vzájemnosti (s. 18–19). „Slovanskou ideu“ mylně považuje pouze za snahu vytvořit 1) jakýsi jednotný slovanský národ; 2) jednotný slovanský politický celek (s. 37). A také dodejme, že Ludovít Štúr se nemohl účastnit slovanského sjezdu v Moskvě v roce 1867 (s. 23), neboť byl už 11 let po smrti. Řada chyb je však autorem nezaviněna a je dílem zřejmě chybného překladu: tomu přičítáme např. větu o kutrigurském náčelníku Alzekovi na straně 56. Rovněž pro raný středověk nelze překládat německé *Sorben* jako „Lužičtí Srbové“! (s. 59, 60 i 61) A opravdu jen zlý tiskařský šotek mohl z avarského kagana udělat „kaplana“ (s. 59). V Evropě se rovněž ve středověku nepohybovali kupci „frýžští“ (s. 113) nýbrž fríští (tedy nikoliv Frýgové, ale Frísové). Velmi podivné je i nesmyslné spojení

„biskup s nižším svěcením“ (s. 132). Snad je i nedopatřením datum zničení Libice (999 místo 995), ovšem autor opakuje již zpochybněné klišé o nepřátelství mezi Slavníkovci a Přemyslovci (s. 175).

Autorovo dílo také trpí zásadními nedostatky v oblasti koncepce i argumentace. Nelze přece tvrdit, že ví, jak to bylo se slovanskou identitou a následně sdělit, že na to nejsou prameny (s. 44). Nelze přece nejprve odmítat pojem slovanské pravlasti a pak se zabývat vztahem raně slovanské kultury ke starším lesním kulturám východní Evropy, mluvit o šíření identity a pak zase o rozsídlení Slovanů (s. 71). K řadě tvrzení chybí odkaz, ačkoliv se nejedná o autorovy úvahy, ale o předkládaná tvrzení, že je něco obecně přijímáno (např. s. 96) – spojení „někdy se vyvozuje“ přitom není doloženo odkazem.

Jak tedy shrnout knihu *Slované ve středověku*? Autor se v ní evidentně snaží bagatelizovat pramennou reflexi slovanské identity a vědomí příbuznosti Slovanů v raném středověku a přesvědčit čtenáře, že místo Slovanů existovaly „slovanskojazyčné“ skupiny, které se za „Slovany“ začaly považovat a svoji příbuznost si uvědomovat až v pozdním středověku či v raném novověku, příp. až v moderní době, kdy jejich „slovanství“ už můžeme označit za „konstrukt“ či „vynalezení“. Trochu to působí jako tažení proti významné složce identity v rámci národního sebepojetí slovanských národů, které se v jedné chvíli stalo módní, protože se těmito terminologickými piruetami mělo bojovat proti domnělému nacionalismu slovanských národů a národnímu vědomí vůbec – právě pomocí těchto přístupů, které v sobě obsahují více ideologických deformací než celá slavná slovanská vzájemnost. V tomto směru Mühleho kniha působí, že má více ideologické cíle než ty vědecké, a místy připomíná spíše ledabylý kompilát, který si vypomáhá módní terminologií typu „narrativ, diskurz, instrumentalizace“. Autorovi se jednoduše místo *reflexe* historických jevů zalíbila *dekonstrukce*. Zároveň není jasné, co vlastně chce Mühle dekonstruovat, co máme rozumět pod „slovanským vědomím“ a „slovanskou identitou“, kterou autor pro raný středověk tak vehementně vyvrací – nikde neposkytuje jasnou definici toho, s čím zápasí v takřka každé podkapitole. Přitom se zapomíná ptát, *proč* se někde nějaká identita vytvořila, *proč* ji daná komunita nebo jednotlivci pociťovali a měli tendenci ji udržovat, uchovávat, křísit nebo pěstovat či ji realizovat na nejrůznější rovině společenského, duchovního či politického života. Tvrdí-li Eduard Mühle, že se jedná o vymyšlenou nebo „vynalezenou“ záležitost, kterou je třeba dekonstruovat, neboť je plodem konstruktů od pozdního středověku až po práh moderní doby, pak mu na tomto místě můžeme namítnout, že středověk ani raný novověk přece nemusel nic konstruovat (jaký by to mělo vlastně smysl a význam?). Stačilo jistý typ identity *reflektovat* a případně ho v nových politických, kulturních a sociálních podmínkách promýšlet, neboť slovanská identita nikam nezmizela ani se náhle nezjevila – měla svoji genezi, kterou zachycují jak raně středověké prameny většinou neslovanského původu, tak vrcholně a pozdně středověké prameny ve slovanských societách.

A hlavně – musíme se v tomto ohledu snažit pochopit, co vlastně tato identita obsahovala a jakou rovinu sebeidentifikace zahrnovala. Mühle se totiž mylí, pokud proti sobě v raném středověku staví slovanskou a kmenovou či protonárodní identitu, pokud proti sobě na jedné straně staví pojem „Slovan“ a na druhé „Chorvat, Srb, Polák, Rus, Čech, Obodrit...“. Jedná se totiž o různé roviny sebepojetí, které se navzájem nevylučovaly – a dobový autor volil tyto termíny v závislosti na tom, co chtěl říci a o čem chtěl psát. Tak mohl např. Kosmas používat pojmy „Čechové“ a „Slované“ či „slovanský“, i když pojednával o stejných lidech, aniž by mezi těmito pojmy cítil rozpor. A takovou situaci můžeme zachytit i v dalších prostředích a jejich písemných památkách – staroruském, bulharském, polském, chorvatském apod. Slovanská identita se totiž nevázala na sociální jednotu, politickou loajalitu a později ani na náboženské vědomí všech svých nositelů, a proto s partikulárními společenstvími politického typu nebyla v rozporu. Zároveň však dlouhodobě vytvářela vědomí společného jazykového a kulturního prostoru, který byl takto vnímán jak svými nositeli, tak pozorovateli zvenčí – což se odrazilo na jednotné terminologii pro tento prostor a jeho obyvatele v cizích i domácích pramenech.

Je smutné, že tento poměrně čitelný fakt autorovi *Slovaniů ve středověku* zoufale uniká v nedohlednu. Kniha Eduarda Mühleho je tak spíše než svědectvím o Slovanech ve středověku portrétem historického myšlení jejího autora a zřejmě i části německé historické vědy. A je to portrét neveselý.

doc. Mgr. Michal Těra, Ph.D.

Katedra literární kultury a slavistiky, Fakulta filozofická,

Univerzita Pardubice

michal.tera@upce.cz

ORCID: 0000-0002-4450-1515